

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ПРОРОСТАЄ З ДИТИНСТВА

М. П. Щербань

Розглядаються проблеми національного виховання, формування національної свідомості в родині на сучасному етапі становлення української державності.

Ключові слова: національне виховання, національна свідомість та самосвідомість, свідомість та самосвідомість, сім'я.

Щербань Н. П. Национальное сознание прорастает с детства

Рассматриваются проблемы национального воспитания, формирования национального сознания в семье на современном этапе становления украинской государственности.

Ключевые слова: национальное воспитание, национальное сознание и самосознание, сознание и самосознание, семья.

M.P. Scherban. National Consciousness Grows from the Childhood

The problems of national education, the formation of national consciousness of the family at the present stage of Ukrainian statehood.

Keywords: national education, national consciousness and self-consciousness, consciousness and self-consciousness, family.

Актуальність теми та постановка проблеми. Питання збереження суверенітету і незалежності України, її цивілізаційний вибір – у епіцентрі уваги міжнародної спільноти. Світ із тривогою та сподіванням, що добро й розум переможуть, спостерігає за політикою путінської Росії, унаслідок якої повоєнна система безпеки опинилася під загрозою. Відбувся перегляд кордонів, міжнародних домовленостей, гарантій. Амбіції сусідньої держави посилені володінням ядерною зброєю та підтримкою близько 80 % населення.

Україна, проголосивши державну незалежність, не стала цілковито незалежною. Причина – імперські амбіції Росії та економічна залежність від неї. Українцям здавна примусово нав'язували почуття меншовартості, висміюючи їх характер і цінності, зневажливо називаючи малоросами. Розпад Радянського Союзу, зміни, викликані переходом з однієї економічної формації до іншої, призвели до подальшої деградації системи патріотичного виховання. У свідомість людей стали проникати безідейність, егоцентризм, цинізм, агресивність. Це яскраво виявляється у ставленні до мови. Окремі місцеві ради і депутати вносять пропозицію про надання російській статусу другої державної, двомовність розуміючи не як обов'язок володіти двома мовами, а як право не знати української. Вони «добре розуміють: із втратою мови гине нація, без мови відродити державність неможливо» [10, с. 125].

На жаль, це відбувається в Україні на тлі посилення патріотичного виховання у провідних країнах світу, де культивуються вірність Батьківщині, повага до державного прапора і герба.

В умовах браку національної політичної еліти відповідальність за долю країни бере народ. 2004 р. в Україні відбулася Помаранчева революція, 2014-го – Європейський майдан, що переріс у Революцію гідності. Можновладці, тіньова складова політикуму, розуміючи силу народної єдності, намагаються зривати все, щоб цю єдність підірвати. Зігравши на почуттях, надіях, сподіваннях, інтересах, сіють розбрат, недовіру, ворожнечу в уми людей. З подачі північного сусіда в лексиконі політиків з'явилися категорії «російськомовне населення», «двомовність», «федералізація»; «приниження росіян», «майданути», «фашисти», «бандерівці». Поширені різні погляди щодо тлумачення понять «Батьківщина», «громадянство», «патріотизм», «націоналізм», «шовінізм», «фашизм», «сіонізм», «антисемітизм» тощо. Але з'явилися і поняття «європейський вибір», «люстрація», «децентралізація». Біль і смуток, надія на краще майбуття супроводжують таке поняття, як «Небесна сотня»; острах за світову систему безпеки – категорію «зелені чоловічки».

Україна – поліетнічна держава. За даними Всеукраїнського перепису (2001 р.), населення України становило

Щербань Микола Петрович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії і економіки освіти Полтавського ОІППО

48 млн 457 тис. осіб, з них українців – 37 млн 541,7 тис. осіб, або 77,8 % загальної кількості; росіяни – 8 млн 334,1 тис. осіб, або 17,3 %; 2 млн 365 тис., або приблизно 5 %, припадає на представників решти 134 національностей, які мешкають в Україні [1]. У сучасних умовах розвитку України, розбудови її державності народ може і мусить перебороти в собі вірус неповноцінності. Для відновлення почуття національної гідності велике значення мають висвітлення правдивої історії українського народу, його культурний та освітній розвиток, відкриття призабутих пам'яток нашої спадщини, повернення імен видатних українських діячів.

Економічна криза, спад виробництва, інфляція, корупція, хронічний брак коштів відсунули вирішення проблем національного, морального, трудового, патріотичного виховання в сім'ї та школі на задній план. Результат – занепад моралі, катастрофічне зростання злочинності в середовищі молоді, втрата нею цінності до знань. В атмосфері кризи ціннісної системи вагомим значенням набуває проблема формування національної самосвідомості, патріотизму представників усіх національностей нашої держави, і, насамперед, українців.

Аналіз публікацій. Різним аспектам формування національної самосвідомості присвячено дослідження вітчизняних і зарубіжних учених – В. Андрущенка, А. Бичко, Ю. Бромлея, Е. Вільсона, Б. Гаврилишина, Е. Гелнера, Г. Касьянова, І. Кресіної, Д. Міллера, М. Пірен, П. Ситника, О. Шморгуна та ін. Питання нації, націоналізму та національної ідентичності висвітлено в доробках учених-педагогів А. Бойко, О. Вишневецького, С. Гончаренка, П. Дроб'язко, М. Євтуха, А. Капської, О. Коберника, В. Кононенка, І. Матюші, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, Д. Тхоржевського, Г. Філіпчука, М. Фіцули, М. Чепіль. Українську козацьку педагогіку досліджено у наукових працях О. Губка, М. Дмитренка, П. Ігнатенка, П. Кононенка, О. Любар, І. Пуха, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Д. Федоренка.

Аналіз наукової літератури свідчить, що більшість дослідників визначають національну самосвідомість через категорію «усвідомлення», виділяючи при цьому якусь одну чи декілька її характеристик. На думку Ю. Бромлея, під національною самосвідомістю слід розуміти «весь комплекс уявлень нації про саму себе (у тому числі усвідомлення кожного її представника власної належності до неї), її усвідомлені інтереси, цінності, орієнтири і настанови щодо ставлення до інших національностей» [2, с. 57]. І. Кресіна стверджує, що національна самосвідомість – це усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності. Національна самосвідомість є усвідомлен-

ня спільнотою або окремою людиною національної (водночас з етнічною) належності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, соціальних, історичних чинників [5, с. 87].

Висвітленню ролі сім'ї як середовища виховання молоді особистості присвятили свої праці Т. Алексеєнко, Е. Ейдемільер, В. Кравець, В. Постовий, В. Семиченко, Н. Уманець та інші. Дослідники одностайні в тому, що належна реалізація сім'єю виховних функцій можлива лише за умов їх усвідомлення батьками, оволодіння необхідними знаннями і вміннями, підвищення педагогічного рівня. Педагогічну думку вітчизняних педагогів про родинне (сімейне) виховання представлено, зокрема, у працях К. Ушинського «Про сімейне виховання», В. Сухомлинського «Батьківська педагогіка», М. Стельмаховича «Родинна педагогіка».

Мета статті – виокремлення засад системної і цілеспрямованої діяльності сім'ї щодо національно-патріотичного виховання молоді людини як патріота України.

Виклад основного матеріалу. Національне виховання передбачає визнання пріоритетними національних цінностей: української ідеї, що втілює прагнення до державності та соборності; патріотизму і готовності до самопожертви в разі потреби захисту Батьківщини; почуття національної самоповаги і гідності; історичної пам'яті; поваги до державних та національних символів; любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, пошанування Конституції України і демократично обраних інститутів держави. У цьому списку також орієнтація на розбудову Української держави та прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнській ідеології, прагнення до розвитку духовного життя українців тощо. Найважливішою громадянською рисою особистості є сформованість національної свідомості, національної гідності й гордості за свою Батьківщину, відмова від почуття національної меншовартості, національної неповноцінності, що формувалося віками.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є «набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді незалежних від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвинутої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури» [4].

Мета національно-патріотичного виховання молоді може бути досягнена шляхом реалізації таких основних виховних завдань: забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей; виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України,

державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь; сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу; формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини; підтримання кращих рис української нації – працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини; створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак держави; сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості; виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності [4].

Відродити націю, національну самосвідомість, національну гідність українця, його любов і повагу до історії, мови, культури, звичаїв і традицій народу можна тільки завдяки наскрізній системі національного виховання, основою якої є сім'я і школа. Через серце батьків та педагогів проходить кожна дитина, а тому можна сказати, що сім'я і школа формують націю. Формування особистості національно свідомого громадянина України – процес тривалий і нелегкий, особливо в складних реаліях сьогодення.

Головною складовою національного виховання є формування любові до рідної країни, що здійснюється насамперед сім'єю, соціальним оточенням через передавання культурних традицій, звичаїв, обрядів, вірувань. Виховання дітей у родині – складний і суперечливий процес, на який впливають різні фактори: матеріально-економічна забезпеченість, соціальний стан та рівень освіти батьків, місце проживання (місто, село), звичаї і традиції в родині, кількість членів родини, ставлення до дітей тощо. Що стосується української родини, то можна сказати, що вона – у центрі глобальних економічних, політичних та культурних змін у державі і є тією найменшою клітиною в житті суспільства, його основою, яка через власну культуру, мову виявляє духовну суверенність і власну самобутність у розв'язанні таких завдань, як виживання (своєчасне реагування сім'ї на суспільні зміни та їх коригування з тим, щоб не стати жертвою того чи іншого суспільного устрою); регулювання (громадська й політична активність з метою забезпечення функціонування родини в житті суспільства); виховання молодого покоління; передача історичного та життєвого досвіду; забезпечення засвоєння і функціонування основних моральних цінностей родини, що

виявляються у ставленні одне до одного та до країни і її долі.

Організуючи і здійснюючи виховання дітей у сім'ї, батьки мають усвідомлювати, що в жодній країні світу немає виховання «взагалі». Воно завжди має конкретно-історичну, національно-державну форму вираження і спрямоване на формування громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною.

«Загальні системи народного виховання для всіх народів не існує не тільки на практиці, а й у теорії», – писав К. Д. Ушинський [9]. В основі національного виховання в сім'ї має лежати формування основних компонентів духовного світу дитини як майбутньої особистості, серед яких слід вирізнити національну психологію, національний характер і народну мораль. Психологія українця – це психологія працюючого господаря, умілого хлібороба, захисника прав особистості і державної незалежності Батьківщини. Це психологія людини, яка вічно захищала сама себе, свою матеріальну і духовну спадщину, падала в нерівному бою, піднімалася і перемагала.

Типовими якостями відомого в цивілізованому світі українського національного характеру є гостинність і щедрість, ласкавість і доброзичливість, пісенність і музичність, працювистість і талановитість, ніжність і глибокий ліризм, волелюбство і душевне багатство. Мораль народу (совісність, правдивість, справедливість, чесність тощо) пронизує всі грані життя, є його сутністю. Народна мораль найкраще засвоюється у процесі включення дітей у працю, побут, дотримання традицій, звичаїв, обрядів. Відповідальна історична місія батьків – знати національну психологію і формувати її в кожній дитині, забезпечувати глибоке осмислення нею народних моральних та етичних положень [6]. Правильно організоване національне виховання в сім'ї формує повноцінну, цілісну особистість, індивідуальність, яка високо цінує свою громадянську, національну і особистісну гідність.

«Усе – і хороше, і погане – людина отримує в сім'ї». Сім'я була, є і завжди має бути середовищем формування, інституту виховання. Сімейне виховання – це комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів: казки дідуся, бабусі, спілкування з батьками... У процесі комунікації в сім'ї збагачується зміст патріотичного виховання. Учась батьків та дітей у суспільно-корисній роботі, читання й обговорення творів художньої літератури, перегляд кінофільмів та спектаклів, у яких гостро звучить тема любові Батьківщини, невимущений обмін думками про роль українського народу та його видатних представників у світовій історії, у визвольній боротьбі – вагомі чинники патріотичного виховання.

Система родинно-сімейного виховання настільки важлива в житті кожної людини й усієї планети, що Генеральна Асамблея ООН, оголосивши 1994 р.

Міжнародним роком сім'ї, встановила Міжнародний день сім'ї, родини, який відзначається 15 травня в усіх країнах світу, а в другу неділю травня відзначаємо День Матері. Батько й мати – перші вихователі дітей, але і у побуті, і у педагогічній науці здебільшого йдеться про роль матері у вихованні дітей, про материнську школу. Матір називають Берегинею сімейного вогнища і духовності.

До матері звернена глибока любов дітей упродовж їхнього життя. Це пояснюється «матріархальним» характером української родини, де практично вся влада належить матері, яка повністю забезпечує виховання дітей, формуючи основні норми поведінки, характер, моральне ставлення до життя.

З особливим становищем жінки в українському суспільстві пов'язане розв'язання ключових проблем українського відродження. Немає потреби доводити, що діти розмовляють мовою своїх родин – материнською мовою; соборність України так чи інакше впливає з духовної соборності її громадян і формується насамперед у сім'ї, під впливом сімейного виховання дітей; розвиток сфери дошкільного і шкільного виховання – справа жіночих рук і характеру; істинний патріотизм – любов до України – у дитини невіддільний від любові до своєї малої батьківщини і матері.

Про роль батька у вихованні дітей і в літературі, і в сучасній педагогічній науці пишуть мало, але його авторитет у вихованні дітей високий. Для вираження поняття «рідний батько» вживається кілька слів: тато, батько, неньо. Від слова «батько» походять поняття «батьківщина» – спадщина від батьків, і величне, глибоко патріотичне «Батьківщина» – країна, де людина народилася. Приклад батька, слово батька змалку закарбовуються в пам'яті людини і зберігаються до кінця її життя.

Батьки мають розуміти, що найважливішими громадянськими рисами особистості є сформованість її національної самосвідомості, любов до рідної землі, народу, готовність до праці в ім'я України, усвідомлення себе суб'єктом історичного відродження нації. Свідомість – це властивість особистості, що передбачає усвідомлення людиною навколишнього середовища, того чи іншого ставлення до нього. Що глибше людина пізнає навколишній світ, керуючись набутими знаннями у своїй діяльності, то більше ця її діяльність є свідомою. Самосвідомість – це усвідомлення людиною себе самої у своїх відношеннях із зовнішнім світом і іншими людьми. Самосвідомість має багато форм, наприклад, із пізнавальною діяльністю людини пов'язані самостереження, самоаналіз, самооцінка, самокритика; з емоційним аспектом психічної діяльності людини – самопочуття, самолюбство, самовихваляння, самовпевненість, приниженість, скромність, почуття відповідальності, власної гідності; з вольовим – стриманість, самовладання, самоконтроль, ініціативність, самодисципліна тощо.

Формування національної самосвідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної приналежності, засвоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови української держави, патріотизм. Розвинена самосвідомість властива лише для дітей старшого віку та дорослих людей, але початок її формування припадає на дитячі роки. Важливу роль у формуванні самосвідомості дитини має мова [7].

Збереження історичної пам'яті, надбань духовності може забезпечити тільки мова. Батькам варто пам'ятати: відречення від рідної мови робить їхніх дітей бездуховними, бо «від мовного ренегатства міліє розум, спустошується душа та леденіє серце, втрачається людська гідність», – пише академік М. Г. Стельмахович [8]. «Кожен батько, кожна мати, їхні діти мають усвідомити, що боротьба за українську мову – це боротьба за майбутнє свого народу, його культуру, духовність, його обличчя серед народів світу. Тому кожен із нас повинен дбати про мову як засіб творення національної духовності та національної культури... Ми зобов'язані зміцнювати позиції нашої мови в суспільстві, не допустити, щоб на нашому поколінні обірвався предковичий мовно-культурний зв'язок поколінь українського народу, що йде в майбуття з глибини тисячоліть», – наголошує А. Бурячок [3].

Мова – невичерпне джерело розвитку дитини, скарбниця знань. Слово виховує і розвиває дитину. Під впливом мови вдосконалюється її сприймання, збагачуються знання про навколишній світ. Важлива роль у формуванні особистості дитини, зокрема в розвитку її мови, належить сім'ї, бо перші слова й речення вона вимовляє в колі близьких людей. Навчання мови починається змалку, коли дитина починає вимовляти перші слова. Навчання мови починається з малку, коли дитина починає вимовляти перші слова. Батьки повинні прагнути забезпечити правильний мовний розвиток дитини з перших місяців її життя. Дехто з батьків вважає, що дитина починає навчатися літературної мови лише в школі і не звертає уваги на формування мовлення дітей в дошкільному віці.

Росіяни пишуться своєю мовою і звеличують її. Хоч би де був росіянин – удома чи в гостях – ніколи не посоромиться своєї мови. Навіть якщо співрозмовники не зовсім розуміють російську, уперто говорить нею, змушуючи звикнути до неї і навчитися її.

Росіяни пишуться своєю мовою і звеличують її. Хоч би де був росіянин – удома чи в гостях – ніколи не посоромиться своєї мови. Навіть якщо співрозмовники не зовсім розуміють російську,

уперто говорить нею, змушуючи звикнути до неї і навчитися її. Громадяни незалежної України, незважаючи на економічні труднощі, готові платити гроші, щоб навчити дитину англійської чи німецької мови, але мало хто докладає зусиль, щоб їхні діти опанували одну з найдосконаліших мов світу — свою рідну, українську.

Згідно з теорією американських учених Б. Лі Уорфа та Е. Сеіра, мова тісно пов'язана з національною психологією, ментальністю, оскільки мислення, світогляд і поведінка людей залежать від прийнятих форм кодової інформації, слововживання, від природи і характеру мови, якою вони висловлюють свої думки і почуття та дії. Не випадково боротьба проти української мови стала одним із головних напрямів боротьби проти української державності. Без української мови не буде української держави.

Відчуття Батьківщини — найважливіше в людині, воно визначає спрямованість особистості. Потрібно, щоб невіддільно від цього почуття формувалися духовний світ юної особистості, її ідеали, моральні потреби. Переконливий приклад — багатотнічні США: щокроку тут можна бачити державний прапор; повсюдно панує державна символіка; американці пишаються своїм американським паспортом, прославляють свою країну в пісні «Америка, Америка». У США із сотень етнічних груп склалася монолітна американська нація — кожен вважає себе американцем, а тоді вже може додати — іспанського, китайського чи українського походження. І жодного натяку про двомовність чи подвійне громадянство. Усі, хто обрали громадянство США, докладають зусиль, аби найшвидше оволодіти державною мовою.

Національна свідомість проростає з дитинства. І зараз пам'ятаю, ніби це було недавно. Коли мене призвали до Збройних Сил, батько зняв із руки годинника і вручив зі словами: «Синоку, ти ідеш в армію. Служи чесно, будь готовий до захисту Батьківщини. Не зганьби честі нашого роду. Пам'ятай свого дідуся, Щербаня Миколу Мартиновича, чие ім'я ти носиш. Він пройшов через горнило громадянської війни, сніги Карельського перешийка, війну з гітлерівською навалюю. Пам'ятай нас, батьків. Маму, що в 16 років була вивезена до Німеччини, втратила здоров'я, працюючи на підземному заводі. Батька, якого в 17 років, у 1943 р. призвано до армії. Дійшов до Польщі, отримав поранення, демобілізований лише в 1950 р. Ми пам'ятаємо про тебе, ти пам'ятай про нас».

Висновок. Із метою підвищення ефективності національного виховання дітей у

сім'ї батькам рекомендується: самим старанно вивчати і вдосконалювати українську мову; сприяти якісному вивченню української мови дітьми, підвищуючи культуру сімейного спілкування; формувати в дітей почуття любові до України, гордості за рідний край, історію свого народу, шанувувати національних героїв, виховувати дітей патріотами України; упроваджувати в родинно-побутову культуру народні традиції, звичаї українців, відзначення дат народного та родинного календарів, традиційних свят українського народу; опановувати знання з педагогіки, методи національного виховання дітей у сім'ї; за допомогою фольклору, української пісні й музики створювати атмосферу національного духу в сім'ї, формувати зацікавленість дітей та інших членів родини у відродженні національної культури українського народу та прагнення вкласти свої сили у створення незалежної і багатой Української держави [11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>
2. Бромлей Ю. В. Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов / Ю. В. Бромлей. — М., 1998. — 179 с.
3. Бурячок А. Мова і консолідація нації / А. Бурячок // *Вечірній Київ*. — 1996. — 12 січня.
4. Дрогозов В. Сучасні концепції патріотизму як змістова основа патріотичного виховання студентської молоді / В. Дрогозов // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. — Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2006. — Випуск (6) 19 — С. 56–1.
5. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз : монографія / І. Кресіна. — К. : Вища шк., 1998. — 390 с.
6. Основи національного виховання : конц. полож. / за заг. ред. В. Г. Кузя та ін. — К. : ІВЦ «Київ», 1993. — С. 109–112.
7. Психологія / за ред. Г. С. Костюка. — К., 1968. — С. 510.
8. Стельмахович М. Г. Українська родина педагогіка / М. Г. Стельмахович. — К. : ІСДО, 1996. — С. 117.
9. Ушинський К. Д. Избранные произведения / К. Д. Ушинський. — М. : Просвещение, 1968. — С. 272–281.
10. Черненко А. М. Українська національна ідея / А. М. Черненко. — Д. : ДДУ, 1994. — 138 с.
11. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. — К. : КПП «Борівітер», 2000. — 260 с.

Цитувати: Щербань М. П. Національна свідомість проростає з дитинства / М. П. Щербань // *Постметодика*. — 2014. — №1. — С. 60–64.

© М. П. Щербань, 2014. Стаття надійшла в редакцію 15.05.2014 ■